

Horányi Özséb:

A 'KÉP' SZÓ HASZNÁLATÁRÓL A MAI MAGYAR KÖZNYELVBEN - II

/O./ Ez a tanulmány folytatása hasonló című írásomnak.¹ Néhány abban a tanulmányban kirekesztett kontextus bevonásával igyekszem a megkezdett vizsgálatot kiterjeszteni.²

Előző tanulmányomban olyan kontextusokról volt szó, mint pl. a /T1/ - /T12/, és a 'kép' szó használatának olyan kontextusait rekesztettem ki akkor a vizsgálatból, mint pl. a /T13/ vagy a /T14/.

/1./ Vessük össze a 'kép' szó használatát a következő két kontextusban:

/T15/ A fiatalember képe a családi fotóalbumban egészen más, ...

/T16/ A fiatalember képe a család elbeszélése szerint egészen más ...

A 'kép' szó a /T15/-ös és a hozzá hasonló /pl. T1-T12, T19-T21/ kontextusokban a 'fénykép', a 'fotó' stb. szavakkal mutat szinonimitást, a 'festmény', a 'rajz' stb. szavak használatával pedig analógiát. A /T16/-os és jó néhány hozzá hasonló /pl. T13-T14, T22-32/ kontextusokban a 'kép' inkább az 'elképzelés', a 'benyomás', a 'képzet' szavakkal mutat szinonimitást.

Az érdekesség kedvéért és a most felvetni szándékozott probléma összetettségének érzékeltetésére említem, hogy könnyen található olyan kontextus, amelyben mind a két típus előfordul. Pl.

/T17/ A család elbeszélése alapján a fiatalembernek egészen más képe alakult ki bennem, mint amit a családi fotóalbumból kiemelt kép mutat.

A /T15/-ös típusú kontextusok esetében a 'kép' vizuális használatáról /VH/ beszélek /ezt tekintettem át előző ta-

nulmányomban/, a /T16/-os típusú kontextusok esetén a 'kép' nem vizuális használatáról /NVH/ beszélek.³

Ebben a tanulmányomban a nem vizuális használatot szeretném kissé közelebről szemügyre venni, bár nem sokat szándékszem mondani e használati típuson belüli különbségekről. Szeretném azonban érinteni a vizuális és a nem vizuális használat közti kapcsolatot - ha van ilyen egyáltalán.

Mindez a "témaváltás" nem jelenti azt, hogy befejezettek tekintem a vizuális használat vizsgálatát. Előző tanulmányomban ugyanis ennek csak igen kis részét tekintettem át. Csupáncsak a 'kép' morfémahoz köthető használatok legfontosabb típusait /illetőleg azt a grammatikai kategóriát, az $N_k P$ -t, amelynek magjában megjelenik/. A 'kép' morféma azonban egyáltalán nem mondható egyedülállóan, éppen hogy egy igen kiterjedt lexémacsaládban tölt be - hogy így mondjam - családfői funkciókat.

E kiterjedt lexémacsalád a 'kép' morfémaiból álló tőszón /mint családfőn/ kívül tartalmazza képzéseit /T44-T47, stb./, összetételeit /T51, T52, stb./, az állandó és a szabad szókapcsolatokat /T26-T32, stb./ és az esetleges vonzatokat is.

Mindez megfogalmazható úgy is, hogy a 'kép' morféma legkülönbözőbb vele szorosabb vagy lazább viszonyban álló kontextusait is vizsgálnunk kell /amelyek közül a vele szorosabb kapcsolatban állóak bizonyosan önálló családtagnak is számítanak, így pl. a 'képes', vagy másként: a 'kép' családfő viselkedését nem csak házon kívül kell szemügyre vennünk /és nem is csak sztereotip helyzetekben/, de házon belül is, sőt továbbélésének módját is egyes leszármozottjaiban.

A teljes lexémacsaláddal azonban most csak oly mértékben foglalkozom, amennyiben ez a nem vizuális használat elemzése szempontjából elkerülhetetlen.

Talán már egy futó pillantás is a /T33/-/T35/-re és a /T44/-/T47/-re meggyőző arra vonatkozóan, hogy a teljes lexémacsalád vizsgálata elgondolkoztató különbségekre hiv-

hatja fel a figyelmet: noha e tételek csak három családtagra utalnak, amelyeket kontextuális szinonimáikkal jellemzek.

Maga a bemutatás természetesen nem tartalmaz semmi meglepőt. Minden szótár kínál efféle információkat, mint-hogy a lexéma értelmező részében többé-kevésbé annyi csoportot állapít meg, ahány jelentése, illetőleg jelentésárnyalata van a lexémának. S itt a szinonimák segítségével én sem tettem mást, minthogy bemutattam a teljes lexémacsalád egy töredékét a két nagy jelentéscsoport szempontjából, noha ezt nem szokás a szótárakban 'vizuális'-nak, illetőleg 'nem vizuálisnak' nevezni.⁴

Tanulmányomnak azonban nem azt a feladatot szánom, hogy a taxatív felsorolásban versenyre keljen egy szótárral. Nem taxonómikus modellt kívánok bemutatni a 'kép' morféma használatával kapcsolatban.

/2./ A VH különböző típusait előző tanulmányomban már összefoglaltam.⁵ Megítélésem szerint a 'kép' szó nem vizuális használati is hasonló modellekkel rekonstruálhatók.⁶

Természetesen vélekedhetnénk úgy, hogy a 'kép' szó e kétféle használatának vonatkozásában homonimiáról van szó.⁷ Ennek ellenére én magam szerencsésebbnek tartanám, ha a kétféle használat közti viszonyt eredendően metaforikusnak tekintenénk, s így a 'kép' szót poliszemikusnak, amíg súlyos érvek nem szólnak ez ellen.

Metaforán - N. Goodman alapján⁸ - egy bizonyos használati skéma transzferét értem egy olyan területre, ahol a használati skéma eredendően nem honos. A honos területen való használatot szószerintinek nevezzük.

Jogosnak tűnő kérdés lehet, hogy mi a transzfer alapja? Mondhatnánk, hogy valamiféle hasonlóság a két terület között. De miféle hasonlóságnak kell fennállnia ahhoz, hogy a szószerinti használat az egyik metaforikus lehessen a másikon? Válasz helyett álljon itt egy kérdés a kérdésre: miféle hasonlóságnak kell fennállnia ahhoz két dolog között, hogy mind kettőt szó szerinti értelemben - például - 'zöld'-nek mondjuk? - Egy bizonyos tulajdonságot kell mind-

egyiküknek birtokolniuk.⁹

A metafora és a poliszémia így abban tér el egymástól, hogy az utóbbi esetben a terminus különböző használatai függetlenek egymástól. Egyenértékűek: s egyik sem irányítja a másikat. A metafora esetében viszont egy szokás révén bevett extenzióju terminust ugyanezen szokás befolyása nyomán alkalmazunk másutt. Mind a kiindulás, mind pedig a megengedés az előzménynek tudható be. Amikor egy terminus használata megelőzi, áthatja egy másik használatát, a másodikat metaforikusnak nevezzük. Történetük azonban az idő múlásával megfakul, a két használat egyenlőséget, függetlenséget vivhat ki. A metafora megfagy, vagy inkább elpárolog, a maradvány pedig két szószerinti használat, pusztán álhomonimia a metafora helyén.

Jogos kérdés lehet az is, hogy a 'kép' szó két használata közül melyik tekinthető, avagy éppen tekintendő metaforikusnak a másikhoz képest. A kérdésre a választ nyilván nyelvtörténeti adatok alapján lehet megadni. Fontosabb azonban magánál a válasznál annak felismerése, hogy pusztán a válasz keresése önmagában azt implikálja, hogy a két használat közül az egyik a tulajdonképpeni /azaz a szószerinti/.

De igaz-e ez? - Nem szándékozom a kérdésben bármely álláspont mellett is letenni a voksot, csupán a könnyed véleményformálástól, s így egy esetleges kategóriahiba elkövetésétől kívánok óvakodni.

/3./ Az elkövethető kategóriahiba jelentőségét, s közben a 'kép' szó vizuális és nem vizuális használatának jelentőségét akkor tudjuk világosan felmérni, ha az itt megjelenő problémákat összevetjük a reprezentációval kapcsolatos kérdésekkel. Az alábbiakban ezekkel kapcsolatban teszek néhány megjegyzést.

/3.1./ A vizuális használatú 'kép' referenciáját /a szemiotikai terminushasználat értelmében/ 'szöveg'-nek tekintem.¹⁰ Sajátos szövegosztálynak, amelyet többféle konceptuális keretben lehet tekinteni.¹¹

A vizuális és pl. a verbális szövegek vizsgálata /és a megnevezés jogosságának megmutatása/ történhet pl. a be-

töltött vagy a betöltendő funkciók azonossága alapján. Ilyen funkció pl. a reprezentáció.

Természetes azt mondanunk valamely verbális szövegtől, hogy olyan leírás, amely ábrázolja, reprezentálja pl. egy bizonyos korszak társadalmi viszasságait, vagy éppen a tavaszi ébredő tájat.

A 'kép' első három modell szerinti használatában /VHMI-3/ meg egyenesen szinonima a 'reprezentáció'-val /T38/.

Kissé szikárabb terminusokban fogalmazva és mindkét szövegosztályra érvényesen: a szöveg tényt, tényeket, eseményt, aktust, akciót, folyamatot stb. reprezentál.

Vizsgálódásunk szempontjából azonban a reprezentáció hogyanjának van kitüntetett jelentősége. Annak, hogy hogyan van megteremtve a reprezentáló és a reprezentált közti viszony?¹² Várhatóan a különböző szövegosztályokban különböző módon.

Azt szokás mondani, hogy a 'festmény', a 'rajz' vagy a 'fénykép' nem analitikusan, hanem holisztikusan reprezentál. Szokás úgy is fogalmazni, hogy analóg módon, s igen gyakori e mód jellemzésének leegyszerűsítése arra, hogy a reprezentáló és a reprezentált között valamiféle hasonlóság teremt kapcsolatot.

Éppenséggel azt is mondhatjuk, hogy a 'kép'-nek ebben az értelemben a 'minta' vagy a 'modell' a szinónimája /T36/. Ismét másként fogalmazva: a kép 'megmutat vmit' vagy 'érzékeltet vmit', azt, amit reprezentál /T41/.

Ezzel szemben pl. a mondat vagy valamely más verbális szöveg 'leír vmit' vagy 'bemutat vmit' vagy 'beszámol vmiről' vagy 'taglal vmit' /T42/. Ezt a típust analitikus reprezentációnak nevezném, s ezen azt értem, hogy - ellentétben a holisztikus móddal - az analitikus reprezentáció /lexikai/ elemekből épül fel, jelentése az elemek jelentésének függvénye, illetőleg ezek valamiféle produktuma.

Ha azonban az analitikus vs. holisztikus oppozíciót kontextuális szinonimáikon keresztül vizsgáljuk /s nem a hozzájuk fűzött magyarúzkodást/, akkor azt találjuk, hogy

a határ köztük nem is oly éles, mint azt maga az oppozíció sugallja.

Különösen nem az, ha figyelembe vesszük, hogy a verbális reprezentációk esetén is használunk olyan szavakat mint az 'ecsetel', a 'lefest' vagy a 'megjelenit' /T43/. Ezek olyan észleléssel kapcsolatos igék, amelyeket - az oppozíció szellemében - szivesebben vennénk a holisztikus kategória alatt.

De az is tény, továbbá, hogy pl. a 'mintá'-t is használjuk analitikus reprezentációkban, pl. /T18/.

/3.2./ Amit eddig a reprezentáció analitikus és holisztikus módjáról mondtam, bizvást tekinthető olyannak, amelylyel mindannyian familiárisak vagyunk pusztán abból következően, hogy beszélünk magyarul. Azt akarom ezzel mondani, hogy vannak közös nyelvünk által közvetített természetes /episztemikus/ fogalmaink a reprezentáció analóg, illetőleg holisztikus módjáról, 'még'ha ezek nem is olyanok, amelyeknek kijárna az 'éles' avagy a 'világos' minősítés. Bizony ezek az előző bemutatás alapján is igencsak homályos-nak látszanak.

Éppen ezért az alábbiakban a reprezentációra vonatkozó tudós /episztemológiai/ fogalmak körében tájékozódunk. Két "helyen" található ezek: az ismeretelméletben és a művészettörténetben /s ezen belül a festészetelméletben/ honosak. Természetesen hiú ábránd volna teljes áttekintésre törekednünk. Mindössze három koncepció egy-két jellemző vonását fogom szóhozni, a teljesebb bemutatást problémátörténeti áttekintésekre hagyva: a platon idea-tant, a peirce-i szemiotikát és a wittgensteini kép-elméletet.¹³

/3.2.1./ Platon számára a megválaszolandó alapkérdés a láttság és a valóság kapcsolata volt.¹⁴ Platon választát a kérdésre az idea-tan néven ismerjük /gyakran emlegetik a formák elmélete néven is/.

Minden látszólagos ismertsége ellenére azt kell mondanunk, hogy megfellebbezhetetlenül biztosat tudni az ideákról szinte lehetetlen. Ez nemcsak a platon dialógusok keletkezéstörténetéből következik, de abból is, hogy Platon

még kulcsterminusainak használatában sem törekedett a precizitásra.

Minden esetre tény, hogy Platon szerint a világ két részből áll: a látszat világból és oppozíciójából, az ideák világából. Az ideák maguk is léteznek, sőt ezek az igazán /elsődlegesen/ léteznek. S így az idea-tan fő feladata az volna, hogy megválaszolja a kérdést, hogyan viszonyul az ideák világa a jelenség világhoz.

A már említett rekonstrukciós bizonytalanság miatt - nem alaptalanul - néha e kapcsolat ontológiai szinten, néha pedig nyelvi-logikai szinten látszik megragadhatónak. Platon sajátos, az anamnézisére épített tudás-elmélete pedig csak cifrázza a problémát.

Minthogy Platon maga nem mond semmit közvetlenül e viszonyról, illetőleg két hasonlaton /az un. vonal és barlang hasonlaton¹⁵/ kívül nem mond semmit; nem marad más út, mint a dialógusok szóhasználatából rekonstruálni, elsősorban episztemikus szemléletét a kérdésről, illetőleg észrevenni ezt a korabeli és megelőző görög gondolkodásra jellemző episztemológiai keretben /a világ oppozíciókban való szemlélete, a létnek kizárólag tárgyszerű létként való felfogása stb./, amit Platon is elfogadni látszik.

Tehát: a platoni dialógusokban az ideaként ismert entitásokról kétféleképpen esik szó.

Egyrészt szó van egyes meghatározott ideákról, így az asztal, a jó stb. ideájáról. Ezzel kapcsolatban az az észrevenni való, hogy mindig határozott névelővel bevezetett főnévvel nevezi meg az ideát, amely vagy nomen substantivum /pl. asztal, szék stb./ vagy pedig valamilyen más névszó, többnyire adjectivum /pl. jó, szép, igaz stb./ főnévi használatban, de 'sohasem melléknévből képzett elvont főnév /pl. jóság, szépség, igazság stb./.

Másrészt a platoni dialógusok - természetesen - értekeznek magáról az ideáról is. Ennek azonban az az érdekessége, hogy a tétélezett entitást nem csak 'idea'-ként említik, de 'eidosz'-ként, 'eidolon'-ként, 'eikon'-ként, 'paradeigma'-

ként és 'methexisz'-ként is, sőt az 'aitia' és a 'telosz' is előfordul.¹⁶

Ezek a platoni dialógusok szóhasználatának értelmében szinonimákként funkcionálnak, legalábbis extenzionális értelemben.

Intenzionális szempontból mindenek előtt azt mondhatjuk, hogy a megnevezések nem is annyira a feltételezett entitást nevezik meg, mint inkább annak a viszonynak a természetére utalnak, amely az entitás és a látszat között van /képmás, hasonmás, mintakép, modell, részesezés, ok, cél/. A két utolsóként említett szinonimát nem számítva /s ennek miértjét most nem részletezve/ azt mondhatjuk, hogy a viszony megnevezése sokkal inkább az érzéki modalitásban mozog, mintsem valamilyen elvontban.

Talán mondhatjuk azt is, hogy éppen olyan viszonyt sugallnak ezek a megnevezések, mint a kép és a kép tárgya közötti viszony a /VHM-1/ szerint csak éppen megfordított a feltételezett ontológiai viszony:

VHM-1	Platon idea-tana	a létezés módja
a kép tárgya	idea	elsődleges
/pl. az asztal/	/pl. az asztal ideája/	
kép	idea tárgya	másodlagos
/pl. az asztal képe/	/pl. az asztal/	

Kétségtelen, hogy az efféle analógiák nem szokatlanok a Platon korabeli gondolkodás számára,¹⁷ s mondhatnánk, hogy a platoni ideák az érzéki valóság mintájára lettek elképzelve, amelyek mintává válva vannak "visszavetítve" az érzéki valóság látszataira; mindazonáltal ez az előző összevetés mégsem jogos. Nemcsak azért, mert így a platoni idea egy sorba kerül a kép tárgyával, amin még segíthetünk azzal, hogy a /VHM-1/ helyett a /VHM-2/-t tekintjük kiindulópontnak.¹⁸ Nem jogos, mert nem azonos "kategóriákat" vet össze. Így tulajdonképpen a /VHM-3/-mal kellene párba állítani a platoni elképzelést, amelyet az /NVHM-3/ egy változatának

tekintek /magát a modellt ebben a tanulmányban nem részletezem/:¹⁹

VHM-3	Platon idea-tana	a létezés módja
kép	az asztal képe vagy az 'asztal' szó ²⁰	harmadlagos
kép tárgya	az asztal	másodlagos
kép értelme	az asztal ideája	elsődleges

/3.2.2./ Peirce fragmentumaiban az ikon terminus használatának több tucat definíciója két nagyobb csoportra oszlik.²¹ Az első és meglehetősen ismert típus szerint: "Az ikon olyan jel, amely az általa jelölt tárgyra pusztán saját jellemzőivel utal. Ezek a jellemzők attól függetlenül is fennállnak, hogy ilyen tárgy ténylegesen létezik-e, vagy sem." /2.247/ Egy másik helyen: egy ikon "valami helyett áll pusztán, mert hasonlít rá." /3.352/.

Van azonban egy másik, bonyolultabb útja is az ikon terminus definiálásának. "Az ikon egy ábrázoló /Representamen/, amelynek Ábrázoló Minősége /Representative Quality/ ennek mint Elsőnek az Elsősége /Firstness/." /2.276/ Ez a definíció azért bonyolultabb, mert feltételezi Peirce teljes filozófiáját és ezen belül különösen fenomenológiáját. Itt vezet be többek közt az Elsőség, a Másodikság /Secondness/ és a Harmadikság /Thirdness/ terminusokat, amelyek angolul is meglehetősen mesterkéltek. A pontos és bonyolult definíciók helyett néhány kulcs-szóval próbálom megvilágítani azt, amire Peirce vélhetően gondolt: az elsőség mint minőség jelenik meg az észlelésben pl. "piros színű"-ként, a Másodikság egy tény, amely valamilyen Elsőséggel van kapcsolatban, pl. "piros színű asztal", Harmadikság pedig egy közvetítés az első kettő között, pl. ez a kijelentés: "Az az asztal piros színű."

Kissé leegyszerűsítve a dolgokat ezek a terminusok párhuzamban vannak a jel terminussal, illetőleg az ábrázoló a tárgy és az értelmező terminusokkal. Peirce szerint ugyanis:

"A jel vagy az Ábrázoló egy Első, háromtagú /triadic/ valódi relációban egy Másodikkal, amelyet tárgyának /object/ neveznek, minthogy alkalmas egy Harmadik meghatározására, melyet értelmezőjének /interpretant/ neveznek, és amely felveszi ugyanazt a háromtagú relációt a tárggyal, amelyben önmaga áll ugyanazzal a tárggyal." /2.274/

Az ábrázoló és a tárgy közötti reláció Peirce szerint valódi /genuine/ vagy elfajuló /degenerate/. Az elfajulásnak pedig gyengébb meg erősebb foka van: "Egy Valódi Jel Szimbólum, amely olyan jel, amely saját jelentőségét olyan tulajdonságok által birtokolja, amely csak értelmezőjének segítségével valósulhat meg." "Egy gyengébb fokon elfajuló jel Index, egy olyan jel, amelynek tárgyára vonatkozó jelentése valódi relációnak tulajdonítható ahhoz a tárggyhoz, tekintet nélkül értelmezőjére." "Egy erősebb fokon elfajuló jel Ikon, amely olyan jel, amelynek jelentősége egyszerűen Minőségének köszönhető." /2.92/

A fő különbség a két definíció között az ikon státusában van. Az első definíció-típus értelmében pl. egy festmény lehet ikon, de nem így a második értelemben. "Egy elsőségi jel tárgyának képe, de szigorubban szólva csak egy idea lehetne. Minthogy egy értelmező ideát kell létrehoznia; és egy külső tárgy agybéli reakciójával gerjeszt ideát. De még szigorubban szólva, még egy idea vagy Elsőség, kivéve egy lehetőségének az értelmében, se lehet Ikon. Egyedül egy lehetőség Ikon pusztán minősége folytán; és tárgya csak egy Elsőség lehet. Amde a jel lehet ikonikus, vagyis ábrázolhatja tárgyát főként hasonlóság által a létezés akármiféle módján. Ha főnév szükséges, egy ikonikus ábrázolót hipoikonnak lehet nevezni. Valamiféle anyagi kép, pl. egy festmény, ábrázolásának módja szerint, nagyrészt konvencionális, de önmagában, felirat vagy címke nélkül hipoikonnak nevezhető." /2.276/

Egy másik helyen: "Egy ember portréja, alatta tábla az ember nevével, szigoruan egy kijelentés, vagyis egy hipoikon, bár szintaxisa nem a beszédé, s bár a portré önmagában nem csak ábrázol." /2.320/

Az igaz, hogy a hipoikon terminus használata eltér a két szövegben, megítélésem szerint azonban fontosabb látni azt, hogy "minden állításnak tartalmaznia kell egy ikont vagy ikonok halmazát, vagy pedig tartalmaznia kell olyan jeleket, amelyek jelentése csak ikonokkal magyarázható. Az ideát, amelyet az ikonok halmaza /vagy ikonok halmazának ekvivalense/ jelent, az állítás predikátumának nevezhetjük." /2.278/ "Az, ami egy kijelentés maradéka alanyának eltávolítása után, egy terminus /term/, amit predikátumnak neveznek." /2.95/ És végül egy utolsó idézet: "Vegyük példaként: «Esik.» Itt az ikon egy mentális összekomponált fényképe az összes esős napnak, amit a gondolkodó tapasztalt. Az index mindaz, amivel tapasztalatai alapján megkülönbözteti azt a napot. A szimbólum az a mentális akció, amellyel azt a napot esősnek bélyegzi..." /2.438/

Az első definíció-típus értelmében egy ikon mint pl. egy festmény, teljes jel, amely ábrázol valamit. A második definíció-típus értelmében az ikonnak valami címkére van szüksége, vagy valami olyasfélére, mint egy index ahhoz, hogy teljes értékű jellé, másszóval kijelentéssé váljék.

Végeredményben Peirce szemléletét az ikon terminus vonatkozásában a második definíció-típus szerint a /VHM-3/ modell alapján rekonstruálhatjuk. Amennyiben elfogadjuk Peirce terminushasználatát és az 'ikont' szinonimnak vesszük a predikátummal, akkor az /NVHM-3/ egy másik változathoz jutunk, a platonéhoz képest másik változathoz.

/3.2.3./ A reprezentáció lehet pontos vagy pontatlan; adhat igaz vagy hamis képet arról, amit reprezentál. Ez az a tény, ami Wittgensteint arra vezette, hogy megkísérelje tisztázni a kijelentés természetét a reprezentáció általános elméletén keresztül.

Minden reprezentációban két fölismerni való dolog van:

/a/ mi az aminek a reprezentációja?

/b/ vajon pontosan vagy pontatlanul reprezentálja-e azt, amit reprezentál?

A reprezentáció'e két jegye közti különbségtétel megfelel annak a különbségnek a kijelentéssel kapcsolatban, amely

aközött van, amit a kijelentés jelent és aközött, hogy vajon az, amit jelent igaz-e vagy hamis - amely az értelem és az igazságérték között van. Így a kérdés ez; hogyan kapcsolódik a kijelentés ahhoz a valósághoz, amelyet reprezentál?

Mindenek előtt szögezzük le: minden kijelentés leírja az ügyek egy lehetséges állását, de nem minden kijelentés írja le az ügyek egy tényleges állását. És arra nincs mód, hogy magából a kijelentésből találjuk ki, hogy igaz-e vagy hamis a kijelentés. Ehhez össze kell hasonlítani a valósággal /LFÉ 2.223, 4.05/²²

Magára a kérdésre Wittgenstein a kép-elmélettel ad választ.²³ A Tractatusban ugyanis azzal érvel, hogy a kijelentés kép. /LFÉ 2.1.-2.225/ A példákból, amelyeket itt és másutt használ világos, hogy nem csak a festményt, a rajzot, a fényképet és más nyilvánvalóan képi reprezentációt tekint képnek, de a térképet, a szobrot, a három-dimenziós modelleket és olyan dolgokat is, mint a kották és a hanglemezek. Elméletét így inkább mint a reprezentáció általános elméletét tekinthetjük, mintsem szűken a kijelentések elméletét.

Wittgenstein magyarázata a viszonyra tehát abban a meglepő elgondolásban ragadható meg, hogy a mondat /kijelentés/ kép. Azt gondolta, hogy a kijelentés szó szerint kép, nem csupán bizonyos tekintetben olyan, mint egy kép. "A kijelentés a valóság egy képe. A kijelentés modellje a valóságnak, ahogy azt mi magunknak elgondoljuk." /LFÉ 4.01/ Wittgenstein természetesen tudatában volt annak, hogy a kijelentés első látásra nem olyan, mint egy kép. /LFÉ 4.011/ A kijelentés elemei nem látszanak olyannak, mint a reprezentált valóság elemei, és nincs egy az egyhez megfelelés a szavak és a valóság elemei között. Mindazonáltal azt tartja, hogy bár mindennapi nyelvünk nem hieroglifikus, mégis megtartotta azt, ami a hieroglifikus írás lényege. Megőrizte ugyanis azt a képességét, hogy közvetítse számunkra azt, amit reprezentál, noha ténylegesen sohasem figyeltük meg mi is az, amit így közvetített - és valóban, abban az esetben, amikor a kijelentés hamis, talán nem tudnánk megfigyel-

ni azt, amit közvetít. A közvetítésnek ez a képessége attól a ténytől függ, állítja, hogy a kijelentésnek pontosan ugyanaz a strukturája, mint annak, amit reprezentál.

Igy tehát a látszat ellenére Wittgenstein szerint a kijelentés a szó szoros értelmében képe annak, amit reprezentál. Ennek bizonyítékát abban látja, hogy a szavakat, amelyekkel korábban nem találkoztunk, meg kell magyarázni, amikor azonban először találkozunk egy mondattal, ami ismerős szavakból van szerkesztve, megértjük a mondatot minden további magyarázat nélkül. Vagyis "A kijelentést megértem anélkül, hogy értelmét megmagyarázták volna." /LFÉ 4.321/ Ez láthatóan fontos tény. És ha ez tény, akkor az egyetlen magyarázat az, hogy a kijelentés mutatja az értelmét.

"A kijelentés mutatja, hogyan állnak a dolgok, ha igaz. És azt mondja, hogy így állnak." /LFÉ 4.022/ Ez az, amit a kép csinál. És ha elfogadjuk ezt, akkor egyúttal azt is mondjuk, hogy ebben van a kijelentés és a kép különbsége is. Minthogy éppenséggel mondhatjuk egy képről, hogy mutatja, hogyan vannak a dolgok, ha van valami, aminek ez korrekt reprezentációja, de bizonyosan nem mondja, hogy ez az ahogy a dolgok vannak; a legtöbb ami megengedhető az volna, hogy használhatjuk a képet annak kimondásában hogyan vannak a dolgok: fölmutathatjuk a képet és mondjuk "Ez az, ahogy a dolgok állnak." Vagyis a kapcsolatot a valósággal az az ember hozza létre, aki használja a képet.

Hogyan teszi ezt? Amikor Wittgenstein a Tractatust írta, azt gondolta, hogy ez empirikus ügy, nincs elméleti jelentősége. Később észrevette, hogy ez a kérdés szorosan kapcsolódik a reprezentáció természetéhez. A Tractatusban azonban még a képezési forma vizsgálata állt érdeklődésének előterében, s nem a képezési viszony.

Nézzük tehát mit kell Wittgenstein szellemében képezési formán és mit képezési viszonyon érteni.

/i/ a kép elemei közti kapcsolatokra mint a kép struktúrájára hivatkozunk, s ez függ össze a képezési formával;

/ii/ Ugyanakkor beszélünk a kép elemeinek és a képen kívüli

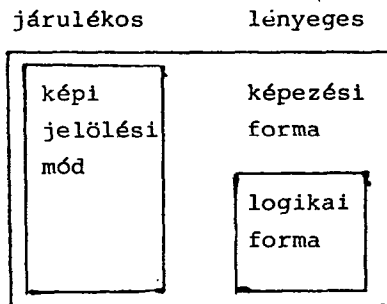
dolgoknak az összefüggéséről is: ez a képezési viszony. Az /i/ nem független az /ii/-től. Pontosabban az /i/-nek meg kell lennie ahhoz, hogy az /ii/ fennállhasson. Csak ha értelmes viszony van a kép elemei között, akkor lehet korreláció a képen kívüli dolgokkal. A korreláció egyébként az, amit a kép nem önmaga "csinál", ezt mi tesszük vele.

Az elemek kapcsolatát tehát a képben a kép struktúrájának nevezzük /LFÉ 2.15/. Ez annyit jelent, hogy a kép elemeinek képesnek kell lenniük bizonyos kombinációra egymással valamilyen minta /pattern/ szerint /LFÉ 2.0141/. A Tractatus szerint a képben kell lennie valami közösnek azzal, amit képez. Ez a közös dolog a képnek a képezési formája. Ez teszi képessé arra, hogy egyáltalán valami más képe lehessen /LFÉ 2.161/.

A képezési formának egy része a logikai forma. Annak egy minimuma: van egy olyan minimum, amely ahhoz szükséges, hogy a kép egyáltalán képes legyen érzékeltetni még valamit, mégha hibásan is /LFÉ 2.18/.

A logikai forma bevezethető másként is, minden kijelentésnek s így képnek vannak lényeges és járulékos jegyei. A járulékos jegyek a konkrét nyelv /a képi jelölési mód/ mesterséges konvencióiból adódnak, amelytől függ a kép. A lényeges jegyek viszont azok, amelyek nélkül nem lehetne kifejezni az értelmet /LFÉ 3.34/. Ezek alkotják a logikai formát.

Összefoglalóan a kép struktúrája:

Minden képnek kell hogy legyen logikai formája, amely közös azzal a valósággal, amit reprezentál, azért hogy képes legyen ezt akár igaz, akár hamis módon képezni. Ezért nevezi Wittgenstein a logikai formát a "valóság formájának" is és mint annak lehetőségét definiálja, hogy a dolgok a világban úgy vannak egymáshoz viszonyítva, mint a kép elemei /LFÉ 2.18, 2.151/. Vagyis a kép részei éppenúgy kapcsolódnak egymással, ahogy az általuk reprezentált tárgyak a valóságban. Ez pedig azt jelenti, hogy izomorfizmus van /feltételezve/ a kép és a valóság, a tény között: egy-az-egyhez megfelelés a kép elemei és azon dolgok között, amelyek állását reprezentálja.

A logikai forma ugyanakkor bizonyos többszörösséget is hordoz magában, mert ez mindazon szituációkban levő közös, amelyeket reprezentálhat. Éppen ezért a kép tulajdonképpen egy lehetőséget reprezentál a való világban; mint pl. az építész rajza vagy modellje mutatja az épületek elrendezésének egy lehetőségét /LFÉ 2.202/. Vagy másként fogalmazva: minden kép a dolgok egy lehetséges állását reprezentálja, amelyet nevezhetünk értelmének. Akkor nevezzük igaz képnek, ha értelme megegyezik a valósággal. Egyébként a kép hamis. Nincs olyan kép, amely önmagáról mutatná, vajon igaz-e vagy hamis, minthogy össze kell hasonlítani a valósággal /LFÉ 2.201-2.225/.

A logikai forma a képezési viszonyon belül olyan, mint ami a genuszt adja meg. Ehhez képest a species a /logikai formához képest/ nem lényeges jegyekhez köthető: az adott képi jelölési módhoz. Különböző képi jelölési módok vannak, a képezés különböző módozatai. Így minden kép logikai kép és egyúttal valamilyen sajátosfajtájú kép is, pl. térbeli. Ez a sajátosság az elemi mondatok esetén a nevek kapcsolatában ragadható meg. A kottában a hangjegyek elrendezése jelenti ugyanezt: a lapon balról jobbra való elrendezésük reprezentálja a hangok időbeli rendjét. A hangjegyek térbeli elrendezettsége nem része a logikai formának csak a képezési formának, minthogy a hangok nincsenek térben. Az elrendezés azonban közös, s vélhetően ez járt Wittgenstein

fejében, amikor a logikai formáról beszélt.

A logikai forma és a valóság formájának azonossága teszi lehetővé a képezési viszonyt. A képet képpé a képezési viszony teszi. "A képezési viszony nem más mint a kép elemeinek és az objektumoknak az egymáshoz rendelése" /LFÉ 2.1514/. A képezési viszony következtében a kijelentésben pontosan olyan sok megkülönböztethető résznek kell lennie, mint a reprezentált szituációban /LFÉ 4.04/. Vagyis a két sokaságnak logikai vagy matematikai értelemben egyformának kell lennie.

Kétségtelen viszont, hogy láthatóan nem ez a helyzet, legalábbis szokásos, köznyelvi mondataink esetében. "A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot. Mégpedig úgy, hogy az ember nem következtethet az öltözet külső formájából a felöltöztetett gondolat formájára, mert az öltözet külső formája egyáltalán nem abból a célból készült, hogy a test formájának megismerését lehetővé tegye. A köznyelv megértését szabályozó megállapodások szerfelett bonyolultak." /LFÉ 4.002/ Wittgenstein szerint ez csak annyit jelent, hogy mondatainknak rejtett bonyolultságuk van, amely nem mutatkozik meg a felszínen. A mindennapi nyelv ugyanis nem explicit.

Ha szerkeszthető volna maximálisan explicit ideális nyelv, akkor a mondat felszíni szerkezete és logikai formája egybeesne. Így viszont csak az analízisen keresztül hozható felszínre.

Végeredményben a 'kép' Wittgenstein képelméletében megvalósított használata látszatra a /VHM-2/-vel mutat analógiát. Valójában a /VHM-3/ mintájára kell rekonstruálnunk, s ezt /NVHM-3/-mal jelölöm. A képelmélet ennek egy változata, a platon-i és a Peirce-i változattól különböző változat. A "bizonytalanság" oka a 'Satz' használatának bizonytalanságából adódik: néha 'mondat', néha pedig 'kijelentés' értelemben fordul elő. Ez a bizonytalankodás filológiaiilag, problémátörténetileg érthető, s hiba volna nem észrevenni, hogy Wittgenstein elképzelésének a komplexebb modell felel meg.

A Tractatus nyilvánvalóan metafizikai mű. Benne ez a vonulat nem mellékes. Mégis általában mint antimetafizikai könyv van nyilvántartva. Igaz erre az interpretációra magában a műben van mentség /LFÉ 6.53/. Csak hogy Wittgenstein nem annyira a metafizikát utasítja el, sokkal inkább a metafizikai kifejezésének lehetőségét. Az egész wittgensteini képelmélet lényegét éppen akkor fogjuk fel, ha világossá válik mi az, amiről szerinte nem lehet beszélni.

A kép reprezentálhatja a valóságot, de nem tudja reprezentálni saját képezési formáját. Reprezentálja tárgyát "kivülről", de nem kerülhet önmagán kívülre, hogy saját képezési formáját reprezentálja. Egy más formájú kép esetleg reprezentálhatja egy bizonyos kép képezési formáját, például egy hangkép esetleg reprezentálhatja egy szinkép képezési formáját. De annak okán, hogy az egyik reprezentálja a másik formáját, kell hogy legyen valami, ami mindkettőben azonos. S minthogy a logikai forma az, amelyet minden képnek bírnia kell, éppen ez nem reprezentálható semmiféle képpel sem.

Ezt a megállapítást kell alkalmaznunk a mondatokra is: mondatok segítségével teszünk állításokat; mondatok segítségével mondunk valamit; mondjuk azt, hogyan vannak a dolgok. De nem tudjuk megmondani, hogyan sikeresek mondataink a valóság igaz vagy hamis reprezentálásában. Nem tudjuk megmondani, hogy mi az a reprezentációs forma, ami közös minden mondatban és mi teszi őket a valóság képeivé. Nem tudjuk megmondani, hogyan reprezentálja a nyelv a világot. Nem tudjuk kifejezni semmiféle mondatban sem az összes mondat képi formáját. "Amit mondani tudunk, azt a mondat segítségével tudjuk mondani, s így semmi olyan nem mondható, ami mindezek a mondatok megértéséhez szükséges." NB p. 25/

Ez az álláspont azt implikálja, hogy bizonyos értelemben semmi sem mondható arról, hogy mi egy mondat jelentése. Az 'a nagyobb mint b' mondatra gondolva, meg lehet magyarázni valakinek mire referál 'a' és 'b' és mit jelent a 'a' nagyobb', de nincs semmi olyan további magyarázat, ami

arra vonatkozóan adható, hogy mit jelent az 'a nagyobb mint b'. Megértjük a mondat elemeit és értjük hogyan vannak egybeszerkesztve. De semmit se tudunk mondani arról, hogy mit jelent ez a szerkezet. Mindazonáltal megragadjuk jelentését. Bizonyos értelemben tudjuk mit jelent, mert a mondat mutatja jelentését.

Wittgenstein szerint így az, ami valóban kimondhatatlan, az elemeket egységbe fűző mozzanat: az egység. Ez az, amire csak rámutatni lehet, s ez az, amelynek magyarázatához, vagy inkább amire való utaláshoz fordult segítségért a 'kép'-hez.

/3.3./ Az előzőek mintha azt mutatnák, hogy az episztemikus bizonytalanság azáltal oldható fel episztemológiai szinten, hogy a reprezentációt teljes egészében a /nem vizuális/ képpel azonosítják. Ez pedig éppen azt jelenti, hogy az analitikus reprezentáció a holisztikus mintájára van elképzelve. És ezen nem változtat az a tény, hogy a három megemlitett elmélet három különböző módon alkot episztemológiai fogalmat a /nem vizuális/ képről /sajátos "véletlen" folytán a képpel szembe állított nyelvi partikula komplexitása nyelvi-logikai szempontból épp az időrenddel egyirányba növekszik/, amely így közvetlenül összefügg a nyelv és a valóság viszonyával kapcsolatos ontológiai elkötelezettséggel is.

Igy szinte az mondható, hogy ez a nem vizuális kép /legalábbis az elméletalkotásban/ fontosabbnak tűnik fel, mint a 'kép' vizuális használata.²⁴ Olyan fontosnak, hogy az analitikus reprezentációkban magyarázó elvként funkcionál.²⁵

Éppen ezért nincs semmi meglepő abban, hogy a 'kép' használata analógiát mutat az 'igaz' predikátumnak a korrespondencia elmélet szerinti használatával. Az igazság korrespondencia elmélete szerint ugyanis a kijelentés igazságát egyértelmű megfelelés léte /ténye/ határozza meg, amely a kijelentés és az általa reprezentált tény között áll fenn.²⁶ Anélkül, hogy e közismert koncepció részleteibe merülnénk, elég világos, hogy itt az 'igaz' valóban szinonimája az

'adekvát reprezentáció'-nak, illetőleg a 'hű kép'-nek /T40/.²⁷

Visszatérve a /3.2./-ben felvetett kérdésre, azt mondhatjuk, hogy a problémátörténeti kitérő, legalábbis egyelőre, nem azt tette világosabbá, hogy miféle különbségek vannak az analitikus és a holisztikus reprezentáció között, hanem éppen hogy arra világított rá, hogy a kettő egymásra vonatkoztatása, avagy összemosása, az episztemikus bizonytalanság episztemológiai szintre emelése inkább csak a probléma megoldásának elodázását szolgálja.

Sőt még több is mondható: valamiféle egymásra mutogatás figyelhető meg. A saját problémának a másik szövege alá sőprése:²⁸

a probléma	megoldásának mintája	és eredménye
/mi a/ /nyelvi jelentés= a szó/mondat jelentése	a kép	a nyelv képel- mélete ²⁹
a kép jelentése	a nyelvi jelentés	a kép nyelv- mélete ³⁰

A kérdés mostmár az, van-e lehetőség feloldani, megszüntetni az egymáramutogatást? Avagy értsünk egyet Wittgensteinnel abban, hogy ez az egymáramutogatás épp a kimondhatatlanság bizonyítéka?

Én magam a kérdésre nem tudok válaszolni, csupán csak azt látom világosan, hogy a 'kép' elmélyültebb vizsgálata lehet egyik kulcsa a válasznak. Egyszerűen azért, hogy a mélyebb bepillantás episztemikus kép fogalmunkba megóvhat bennünket legalább a legdurvább csapdától.

/4./ Mindezek után célszerűnek látszik az eddigi vizsgálódás kiterjesztése. Három lehetséges irányt mutatok be a továbbiakban.

/4.1./ Az előzőekben a 'kép' vizuális és nem vizuális használatában egyaránt kapcsolatban állónak mutatkozott a reprezentációval.

Éppen ezért vizsgáljunk meg néhány olyan esetet, amelyben a 'kép'-et bizonyosan nem valamiféle reprezentációra alkalmazzuk.

Mondhatjuk például, hogy a /K9/-en és a /K10/-en látható épületekben valami kép mutatkozik. Valami olyan, ami biztosan nem azért van bennük, hogy reprezentáljon valamit /egy keresztet vagy egy cápát/, de talán inkább azért, hogy rendet /egyfajta sajátos rendet/ vigyen a vizuális szövegbe; hogy a szöveg rendező elve legyen; hogy összefüggő, egész jellegét, egységét biztosítsa, illetőleg adja meg. Ez a kép nem reprezentál, hanem - hogy így mondjam - a szöveg koherenciáját biztosítja, s ha ez így van, akkor mondhatjuk, hogy a 'kép' és a 'koherencia' /ebben az összefüggésben/ szinonim módon használható.

Kétségtelen, hogy nem szükséges a vizuális szövegben sem, hogy a koherenciát olyan kép biztosítsa - legalábbis első látásra -, ami más összefüggésben betölthetne reprezentáló funkciót, mint a kereszt vagy a cápa. Mert pl. egészen más módon van megteremtve a koherencia a /K11/-ben. Arra a struktúrára, amiről itt szó van /vö. a K/12/-n/, a 'kép kompozíciója' terminussal utalunk. És erre az absztrakt rendre bizonyosan nem mondanánk, hogy 'kép' nem vizuális használatban. Vagyis nem mondanánk azt, hogy ez a 'koherencia' is szinonim a 'kép'-pel, mint az előző esetben.³¹

A valós helyzet természetesen még bonyolultabb. A koherenciának ugyanis különböző szintjei vagy aspektusai vannak s ezek viszonyára is lehet jellemző vagy nem a koherencia, mint erről akár egyetlen pillantás is a /K19/-/K21/-re meggyőző.

/4.1.1./ Ezen "bevezetés" után érdemes a 'koherencia' terminust saját honi területén, a szövegelméletben is vizsgálat alá venni.³²

A koherencia a szöveg szemantikai tulajdonsága, amely az individuális mondatok interpretációján alapszik, más mondatok interpretációjának viszonyában. Vagyis arról van szó, hogy az egyes mondatok nem izoláltan, in vitro vannak interpretálva, hanem más mondatok viszonyában, azokkal ösz-

szefüggésben. Így természetesen nem egyszerűen az expliciten adott információra vonatkozik a koherencia, hanem az explicit és az implicit /tehát a preszupponált és az implikált/ információra egyaránt.

De, továbbá, a koherencia nem egyszerűen mondatpárok vagy mondathalmazok ügye, a koherencia mindig valamilyen kerethez viszonyítva van meg vagy nincs meg.³³

A 'keret' a tipikus helyzetekre, eseményekre, aktusokra, akciókra vonatkozó ismeretek szerkezetére utaló terminus. Vagyis része a világra vonatkozó ismereteinknek. Ebben az értelemben a keret voltaképpen egy szervezési elv /vagy szerveződési elv/, amely konvenciókon és tapasztalaton keresztül valahogyan megszervezi azokat az egységeket, így pl. az észlelés, a cselekvés, a problémamegoldás, a beszélés és a megértés alkalmával. Ilyen egységek pl. a hivatal, a ház, a város, az étterem, a vidék stb.

A keret szervező szerepe egyúttal azt is világossá teszi, hogy jószerével nélküle nincs értelme pl. eseményről, aktusról stb. beszélni. Ami viszont azt jelenti, hogy mindenképpen kapcsolatban van a reprezentációval, s nem csupán a szöveg immanens szervező elve. Így aztán jogos a kérdés: vajon a szövegelmélet 'keret' terminusa mutat-e szinonimitást a nem vizuális 'kép'-pel?

Úgy vélem a válasz határozott igen kell, hogy legyen. Persze nem a /T34/-ben, hanem a /T35/-ben felsoroltakkal. A kettő közötti különbség pedig analógnak mutatkozik az 'általános' és az 'egyedi' közötti különbséggel.

Egyébként nehéz szabadulnom attól a gondolattól, hogy az előzőekben említett keret mint holisztikus egység éppen azt koncipiálja a szöveg szintjén, mint a wittgensteini kép a mondatén.

/4.1.2./ Az a koherencia fogalom, amelyről az előző részben szó volt tulajdonképpen nem megy tovább az igazság koherenciaelmélet szerinti koncepcióján. Még akkor sem, ha a szövegelmélet koherencia fogalma nem tiszta a logikai koherencia fogalom szempontjából. A tény-struktúrák folytán ugyanis a szövegelméleti megközelítés a korrespondenciaelmélet területére is elkalandozik, amelyről a /3.3/ végén

láttuk, hogy szinonim használatot "ajánl" a 'hű kép' és az 'igaz' esetén.

Igy semmiképpen sem indokolatlan azt kutatni, hogy található-e más igazságelméletekkel kapcsolat; nevezetesen található-e valami összefüggés a koherenciaelmélet szerinti 'igaz' és a 'kép' használata között.

Az igazság koherenciaelméletének³⁴ értelmében az 'igaz kijelentés' és az 'érvényes kijelentés' szinonimák. Az érvényességnek pedig a levezethetőség a feltétele. Így logikai értelemben a koherencia probléma azonos a konzisztencia problémával.

Világosan látni kell azonban azt is, hogy a koherencia elmélet voltaképpen az interpretálhatósággal függ össze. A szöveget rekonstruáló kijelentéshalmaz konzisztenciája feltétele az interpretációnak, s így pl. a reprezentációnak.

Ez pedig egy ontológiai feltételezésen keresztül azt is implikálja, hogy egy koherens kijelentéshalmaz 'hű kép'-e annak, amire vonatkoztatható. S így voltaképpen nem jutunk messzebb, mint ahova már előzőleg eljutottunk.

Márpedig tovább kell jutni valahogy. A jelentés entitás típusú elméleteiről már jó ideje tudható, hogy ontológiai-episztemológiai okokból tarthatatlanok, mégha operacionális-technikai szinten jól el is boldogulunk velük.

Az a furcsa helyzet alakult ki ugyanis, hogy míg a nyelvfilozófia a használat elmélettel, illetőleg a többé-kevésbé a használatelméletet operacionalizáló beszédaktuselmélet túllépett ezen az állapoton, a nyelvfilozófiai eredményekre is hivatkozó szövegelmélet /legalábbis Dijk féle kifejtése/ meg feleleveníti az entitás-szemantikát, mint láttuk a keret fogalmán keresztül.

A továbblépés egy lehetséges útja talán azon észrevétel mentén helyezkedik el, hogy a 'koherenciá'-val versenyben van néhány más episztemológiai fogalom, így pl. a grammatikalitás, a jólformáltság, az elfogadhatóság stb.

Meglehetősen különböző helyekről szaladtak össze így ide e fogalmak egy csoportba. S még az sem valószínű, hogy

ültethetők egy asztal mellé, mert pl. az elfogadhatóság jellegzetesen aktus-modellel összefüggő fogalom /mint-hogy a szimbólikus aktus sikerfeltételeivel van kapcsolatban/, ellentétben például a koherenciával.

Ezek után aztán már talán nem tűnik előkészítetlennek azt mondani, hogy - esetleg - e bizonyos episztemikus fogalmunknak, amelyre alkalmanként a 'kép' szóval utalunk, megkockáztatható olyan igazságelméletbeli rekonstrukciója is, mint a Strawson-típusú performativ igazságelméletben kifejtett.³⁵

/4.2./ Az előzőekben a 'kép'-nek egy sajátos episztemológiai terminussal megadott kontextuális szinonimájára fordítottuk figyelmünket.

Most két másik kontextuális szinonimáját, vagy inkább szinonimacsalád-féléjére vetünk néhány rövid pillantást:

- 'minta', 'mintakép', 'típus', 'sztenderd' /T36/
- 'szabály', 'törvény', 'norma', 'szabályzat' /T37/

A 'kép' nem vizuális használatában a 'minta', a 'mintakép', a 'típus' és a 'sztenderd' mint kontextuális szinonima már ismerős. Ebben az értelemben azt mondani, hogy 'az ember viselkedése valamilyen képet mutat' ugyanaz, mint azt mondani, hogy 'a viselkedése mintakövető'. Pl. azt mondani valakiről, hogy 'magyarul beszél' azt jelenti, hogy 'bizonyos mintáknak megfelelően cselekszik'.

De azt is mondhatjuk, hogy 'beszélni annyit jelent, mint résztvenni bizonyos szabályok által irányított viselkedési formában.'³⁶ Ebben az értelemben a 'szabály' helyett 'törvény'-t; 'normá'-t vagy éppen 'szabályzat'-ot is mondhatnánk.

De vajon mondhatjuk-e, hogy a 'kép'-nek nemcsak a 'minta' és rokonai a kontextuális szinonimái, de a 'szabály' és rokonai is?

Nem tudom, de annyi biztos, hogy a 'minta' és a 'szabály' terminusok családjai egyébként ugyanazon problémátípus két különböző típusú episztemológiai fogalmakkal /és így modellel/ való rekonstrukciójával függnek össze /a statikus vs. dinamikus, illetőleg a taxonómikus vs.

generatív oppozíciókkal jellemezhető ez a különbség/. És azt is tudjuk, hogy a 'szabály' család a nagyobb kapacitású. Ezért remélem a szinonimitást is. A részletes elemzésbe azonban itt nem bocsátkozom.³⁷

/4.3./ A 'kép' lexémacsalád tagjainak vizsgálatától az remélhető, hogy mélyebb bepillantást engednek az episztemikus kép-fogalomba. Az alábbi áttekintés azonban nem vállalkozhat a teljes lexémacsalád vizsgálatára. Mindössze két tagját a 'képes'-t és a 'képez'-t vesszük szemügyre. A többiek máskorra maradnak.

/4.3.1./ A 'képes' egyik használatában a 'képes könyv' /T80/ típusú kontextusokban honos.³⁸ Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a képzett szó grammatikailag szintagmával vagy mondattal egyenértékű partikula, akkor olyan feloldó szerkezetek tekinthetők a /T80/-nal azonos információtartalmúnak, mint pl. 'képpel ellátott könyv' /T71/, 'képpel rendelkező könyv' /T72/, 'képet tartalmazó könyv' /T73/, 'képet birtokló könyv' /T74/. Ezek a szerkezetek világosan mutatják, hogy a 'képes'-nek legalábbis ebben a használatában az '-s' denominális névképzőnek birtoklást kifejező használatáról van szó.

A kérdés mostmár az, hogy pl. a 'képeség'-ben /T82/ található 'képes' használata is ezt a mintát követi-e vagy sem?³⁹

A 'képes könyv'-höz hasonló kontextust találni a 'képes' e használatára nem könnyű. Talán ilyen a 'vmire képes ember' /T79/, minthogy főként olyan összetételek mutatnak hasonlóságot mint pl. 'gólképes csatár' /T76/, 'partiképes fiatalember' /T77/, 'ütőképes hadsereg' /T78/.⁴⁰

Első pillantásra vélekedhetnénk úgy, hogy ezekben az esetekben is valamiféle birtoklásról, ellátottságról van szó: a csatár rendelkezik mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyek arra predesztinálják, hogy alkalom adtán gólt lőjön; a hadsereg felszereltsége, erőnléte olyan, hogy szükség esetén csapást mérhet az ellenségre stb. De miféle használata valósul meg ezekben a 'kép'-nek, a 'képes' előző kontextusaiban megmutatkozóval ellentétben, ahol is elég

nyilvánvaló, hogy a 'kép' vizuális használatáról van szó. Ennek kiderítésére feloldó szerkezetet kell keresni a 'képes' e második használatára.

A 'képes' eddig a bemutatott kontextusokban jelzői funkcióban jelent meg. Az első használatot feloldó szerkezetekben is jelzői funkciót töltött be a feloldás: ' [képes] könyv' /T80/, illetőleg ' [képet tartalmazó] könyv' /T73/. Ugyanigy vezettem be a második használat-típus feloldását is: ' [vmire képes] ember' /T79/. Ez a kontextus egyébként feloldható a 'képet tartalmazó könyv' típusú szerkezethez /T71-74/ nagyon hasonló szerkezetekkel: 'vmilyen képpel ellátott ember' /T67/, 'vmilyen képpel rendelkező ember' /T68/, 'vmilyen képet birtokló ember' /T69/.⁴¹ Mindhárom szerkezetről elmondható, hogy többjelentésű, mégpedig

/a/ 'szobája falán valamilyen képet birtokló ember' /T64/

/b/ 'gyermekkori emlékképeket birtokló ember' /T65/

/c/ 'valamilyen viselkedésmintát birtokló ember' /T66/.

Az /a/-ban a 'kép' VH-ban, a /b/-ben és a /c/-ben NVH-ban mutatkozik meg. A 'képes' második használata nyilvánvalóan a /c/-vel vethető össze. Vagyis a /T79/-nek a /T67-69/ a /c/ értelemben lehet feloldó szerkezete. /A 'kép' és a 'minta' kontextuális szinonimitásáról korábban már volt szó./

Ha a /c/ elfogadható mint a 'képes' második használatát feloldó szerkezet, akkor mondható, hogy az '-s' denominális névképző itt is birtoklást fejez ki, a 'képes'-ben továbbbélő 'kép' viszont nem vizuális használatú.

A 'képes' kétféle használatának egyik további - grammatikai - különbsége az, hogy a második használatban a 'képes' mindig valamilyen vonzatstruktúrában jelenik meg. Erre utal a 'vmire', illetőleg a feloldó szerkezetben a 'vmilyen' vagy a 'vmilyen...-vel'. A 'képes' viselkedését azonban nemcsak jelzői, de predikatív helyzetben is tanulmányozhatjuk:⁴² 'A könyv [pr képes]' /T53/, illetőleg 'Pista [pr képes arra, hogy...]' /T61/.

A /T61/ helyettesíthető azzal, hogy 'Pista [meg tudja tenni azt, hogy ...]' /T56/,⁴³ sőt 'Pistá[nak van képe arról, hogyan...]' /T55/, vagy 'Pista [megfelelő körülmények között olyan képet mutat magáról, mint aki tudja, hogyan...]' /T57/, illetőleg 'Pista [megfelelő körülmények között olyan viselkedésminta szerint jár el, ahogyan...]' /T58/.

Kétségtelen, hogy ezek már olyan szerkezetek, amelyek feloldóként igen távolinak tűnnek fel a 'képes'-től,⁴⁴ de vajon elutasíthatók-e pusztán ezért? Úgy vélem, nem; márpedig ha elfogadjuk, akkor el kell fogadnunk azt a következtetést is, hogy itt a NVH-u 'kép' egyrészt bizonyos feltételek teljesülése esetén mutatkozik meg, másrészt pedig ez a 'kép' kapcsolónak, kapcsolónak tűnik /erre mutat a vonzatstruktúra, amely így függvényszerűnek is mutatkozik.⁴⁵

S egyelőre legyen elég ennyi következtetés.

/4.3.2./ Az előző részben röviden vizsgáltuk a 'képes'-t, mint a 'kép'-ből képzett denominális nomen. Most egy denominális verbumot, a 'képes'-t vesszük vizsgálat alá.

A 'képes' használata is két részre esik szét. A kérdés pedig változatlanul az, vajon homonimáról vagy poliszemiáról van szó, s miféle szempontokkal járul hozzá a 'képes' episztemikus képfogalmunkról való tudásunkhoz.

A 'képez' egyik használatában a 'nevel'-lel, illetőleg a 'tanít'-tal mutat szinonimitást /T47/. A 'képez'-nek ebben a használatában a 'kép' nem vizuális használatúnak mutatkozik.

Másik használata a mai magyar nyelvben csak összetételekben, illetőleg továbbképzésekben él: 'fényképez', 'leképez' /T46/. Ebben a 'kép' nyilvánvalóan vizuális használatban mutatkozik meg.

A '-z' denominális verbumképző különböző funkciói közül a 'képez' első használatában világosan arról az ellátottságról /birtoklásról/ van szó, mint amelyről a 'képes'-sel kapcsolatban már volt szó. A 'képez' ebben a használatban a valamivel való ellátást jelölő igék csoportjába tartozik.

Második használatában viszont a 'képez' nem az ellátottsággal van kapcsolatban, hanem a létrehozással. Azon igék osztályába tartozik, amelyek az általános szófaji jelentés mellett létrehozást, alkotást, okozást fejeznek ki.

Mindkét használat egyezik abban, hogy aktus-modellt implikál. A /T47/-tel szinonim első használat az /NVHM-6/-ot, a /T46/-tal szinonim pedig a /VHM-6/-ot, a képaktusok modelljét.

Végül mindkét használattal kapcsolatban fontosnak tűnik megemlíteni a feloldó szerkezet grammatikai sajátosságai közül a tárgyra vonatkozót:

$$N^t + /V/ \rightarrow V$$

/fény/képet alkot \rightarrow fényképez

Az igeképzésnek ebben a típusában a képző olyan általánosabb jelentésű igéből vezethető le, amelynek tárgy vonzata van. Ebből következik, hogy ez az igecsoport az episztemológiailag fontos belső tárgyas igék csoportjának részét alkotja.⁴⁶

/5/ Összefoglalásként a következőket látom fontosnak kiemelni:

/5.1./ A 'kép' nem vizuális használatának megkülönböztetett és nem teljesen feltárt jelentősége van a gondolkodás történetében. Ezért mindenképpen célszerűnek látszik a minél kiterjedtebb és a művelődéstörténeti aspektusra is figyelő kutatása a 'kép' lexémacsaládnak.

/5.2./ A 'kép' vizuális és nem vizuális használata /esetleg kategóriahibát is magába foglaló/ metaforikus viszonyban van egymással - legalábbis a magyarban. Célszerű volna azonban más nyelvek viselkedését is megvizsgálni ebből a szempontból: valamint azt, hogy az itt fenyegető kategóriahiba mily mértékben nyelvfüggő, avagy esetleg nyelven kívüli, ott csak tükröződő alapjai vannak.

/5.3./ A 'kép' lexémacsalád elmélyültebb vizsgálata olyan látszólag távoli összefüggésekre hívhatja fel a figyelmet, mint pl. a szövegelmélet 'koherencia' terminusának és a 'kép' /NVHM-1/-ben rekonstruált használatának

kontextuális szinonimitására, kibontva egyúttal olyan művelődéstörténetileg jelentős koncepciók kapcsolatát vele, mint a platonai idea-tané.

/5.4./ Az episztemikus kép-fogalom elmélyültebb elemzése várhatóan hozzásegíthet annak a cirkularitásnak a végérvényes felszámolásához, amely a nyelv képelméletében és a kép nyelvelméletében van adva.

/5.5./ Természetes /episztemikus/ képfogalmunk rekonstrukciójában túl kell lépniünk a kategórikus állítások kijelentésalkulusban rekonstruált logikáján. Avagy másként fogalmazva: a fő kérdés az, miféle episztemológiai kép-fogalom felé kellene haladnunk, ha azt a célt tűzzük magunk elé, hogy legalábbis ne legyen ellentétben episztemikus fogalmainkkal?

A tanulmány korpusza

- /K1/ Masaccio: Szent Jeromos és Keresztelő Szent János /1423/
- /K2/ Ismeretlen lombard festő: Leány az egyszarvúval /A szüzesség allegóriája/ /XV. sz. közepe/
- /K3/ Arcimboldo: A nyár /1585/
- /K4/ Csontváry: Zarándoklás a cédrusokhoz Libanonban /1907/
- /K5/ Allegóriák G. Richardson Iconology-jából /1779/;
Kapcsolat, Képzelet, Megértés, Találékonyosság
- /K6/ Allegóriák C. Giarda Icones Symbolicae-jéből /1626/:
Teológia, Retorika, Történelem, Matematika
- /K7/ Gyermekrajz /6 éves/
- /K8/ Gyermekrajz /5 éves/
- /K9/ Saint-Sernin templom, Toulouse /1075/
- /K10/ Makovecz: Cápa étterem, Velence /1964/
- /K11/ Cézanne: Kártyázók /1890/
- /K12/ Cézanne: Kártyázók, elemzés /Lantos Ferenc alapján/
- /K13/ Csillagképek
- /K14/ A napraforgó struktúrája /Lantos Ferenc alapján/
- /K15/ Hal-formák /forrás: Th. d'Arcy: On Growth and Form/
- /K16/ Leonardo: Az ember arányai /1500/

- /K17/ Az emberi arc mint egész
- /K18/ Két emberi alkat: az atletikus és az aszténiás
- /K19/ Hogarth: A horgászat /1754/
- /K20/ Escher: Vizesés
- /K21/ Csontváry: Baalbek /1906/
- /T1/ Horányi Özséb fényképe személyi igazolványában...
- /T2/ Ez itt Horányi Özséb fényképe.
- /T3/ A kép Horányi Özsébet ábrázolja.
- /T4/ Miss Laura Blears Ching meztelen képe a Playboy 1975. júliusi számában, 74. old.
- /T5/ A kép egy fiatalembert ábrázol.
- /T6/ Ez itt egy fiatalember képe.
- /T7/ A kép Horányi Özsébet fiatalemberként ábrázolja.
- /T8/ A rendőr. azonosít a kép alapján.
- /T9/ A rendőrnek az a benyomása a kép alapján...
- /T10/ Panzani reklám /egy doboz spagetti, egy konzerv, egy bevásárló háló, paradicsom, paprika, hagyma, gomba - mindezek kiömlenek a félig nyitott hálóból/
- /T11/ Véletlenül anyám kezébe került az öt éve rólam készült kép. Tegnap meg is mutatta Jutka néninek, aki mindig csak legyint értem aggódó szavaira.
- /T12/ Kovácsnak mutatok egy fényképet, amely Horváthot ábrázolja Kovácsnéval in flagranti.
- /T13/ Az Osztrák-Magyar Monarchia a századfordulón már világosan olyan képet mutatott, amely ...
- /T14/ Az Osztrák-Magyar Monarchia képe Musil regényeiben világosan...
- /T15/ A fiatalember képe a családi fotóalbumban egészen más...
- /T16/ A fiatalember képe a család elbeszélése szerint egészen más...
- /T17/ A család elbeszélése alapján a fiatalembernek egészen más képe alakult ki bennem, mint amit a családi fotóalbumból kiemelt kép mutat.
- /T18/ "Nem hallgathatom el afölötti sajnálkozásaimat, hogy.. nem követte szerzőnk azon tudós férfiú eljárását, aki- nek művét mintául választotta." /Csengery Antal,

MNyÉSz. IV minta 6./

- /T19/ A képrombolók dühének sok műemlék esett áldozatul.
 /T20/ A képek valamelyik fiókban vannak. Holnap majd megkeressük őket.
 /T21/ János észrevételeit fényképek illusztrálták.
 /T22/ Még most is mintha előttem volna képe.
 /T23/ Képét szivemben őrzöm.
 /T24/ A napistent bika képében ábrázolták.
 /T25/ Majd az édes álom pillangó képében /Elvetődött arra tarka köntösében. /Arany/
 /T26/ A fák képe a folyóban...
 /T27/ Szép, mint az eleven kép. /'nagyon szép'/
 /T28/ Bájos kép az anya két gyerekével.
 /T29/ Becsületes komoly képe van.
 /T30/ Jó képet vág...
 /T31/ Tipikus képe ez a lelki zavarnak.
 /T32/ Merő, üres kép...

/kontextuális/szinonimák

	viz. haszn.	nem viz. haszn.
kép	/T33/ festmény, rajz fénykép /stb./	/T34/ arc benyomás, tünemény látomás emlékkép képzet
		/T35/ fogalom, szemléleti egység jelenet forma
	/T36/ mintakép, minta, modell, sztenderd /?/	
	/T37/ /?/ szabály, szabályzat, törvény, norma /?/	
reprezentáció	/T38/ kép /VHM1-3/ ábrázolás	/T39/ leírás
igaz	/T40/ hű kép, adekvát reprezentáció	

	/holisztikus, pl. kép/ /T41/ megmutat vmit érezkeltet vmit	/analitikus, pl. mondat/ /T42/ leir vmit bemutat vmit beszámol vmiről taglal vmit
		/T43/ ecsetel vmit lefest vmit megjelenit vmit
képes	/T44/ illusztrált	/T45/ potens, lehetséges alkalmas illő, jogosult
képez°	/T46/ ábrázol fényképez, leképez létrehoz, alkot alakit	/T47/ tanit, /ki/képez

/T48/ Látom a képet.

/T49/ Látom a képét.

/T50/ *Látok egy látványt.

/T51/ arckép

/T52/ emlékkép

/T53/ A könyv képes.

/T54/ Kép van a könyvben.

/T55/ Pistának van képe arról, hogyan...

/T56/ Pista meg tudja tenni azt, hogy...

/T57/ Pista megfelelő körülmények között olyan képet mutat magáról, mint aki tudja, hogyan...

/T58/ Pista megfelelő körülmények között olyan viselkedés-minta szerint jár el, ahogyan...

/T59/ Van képed ahhoz, hogy...?

/T60/ Képes vagy arra, hogy...?

/T61/ Pista képes arra, hogy...

/T62/ Pista nem képes megtenni azt, hogy...

/T63/ Pista nem tudja megtenni azt, hogy ...

/T64/ Szobája falán valamilyen képet birtokló ember

/T65/ gyermekkori emlékképet birtokló ember

/T66/ valamilyen viselkedésmintát birtokló ember

- /T67/ valamilyen képpel ellátott ember
- /T68/ valamilyen képpel rendelkező ember
- /T69/ valamilyen képet birtokló ember
- /T70/ ^xvalamilyen képet tartalmazó ember
- /T71/ képpel ellátott könyv
- /T72/ képpel rendelkező könyv
- /T73/ képet tartalmazó könyv
- /T74/ képet birtokló könyv
- /T75/ szalonképes kifejezés
- /T76/ gólképes csatár
- /T77/ partiképes fiatalember
- /T78/ ütőképes hadsereg
- /T79/ valamire képes ember
- /T80/ képes könyv
- /T81/ képes beszéd
- /T82/ képesség

Megjegyzések a képekhez

- /K1/-/K6/ A képek értelmezése ikonográfiai megfontolások alapján végezhető el. Ezek az ikonográfiai megfontolások vannak kapcsolatban a 'kép' nem vizuális használatával, attribútumaik alapján azonosítjuk Szent Jeromost, Keresztelő Szent Jánost, a Kapcsolatot; a Megértést stb. az egyszarvú az attributum, amely a leány szűzességét reprezentálja /?/, a cédruskultusz avatja a cédrust szimbólikussá /vö. Szabó 1979/, s ha más értelemben is, de épp ez a kettősség a 'kép' használatában az, ami Arcimboldo képén a gyümölcsből emberi alakot formál, s teszi nyárrá a képet.
- /K7/-/K8/ A gyermekrajzok "idea"-vezéreltsége s az ebből adódó un. átlátszósága is a NVH-ú kép segítségével ragadható meg. A két rajz közti különbség abból a szempontból érdekes, hogy a /K8/-on nincs szó átlátszóságról, viszont az autó belső tere az ablakból láthatóra korlátozódik, s éppen ezzel

mutat más formát, de természetben az "idea"-
vezéreltséget megtartót.

/K9/-/K10/ Mindkét 'kép' vizuális használatuként értel-
mezve nem reprezentációs funkciójuként mutat-
kozik meg, nem vizuális használatuként értel-
mezve pedig a szervezés funkcióját látja el.

/K11/ kompozíciós struktúráját mutatja a /K12/, Lan-
tos Ferenc alapján.

/K13/-/K18/ Mindezekben a képekben az értelmezés kulcsa va-
lamilyen egész, alak belevetítése /avagy észre-
vétele/ a látványba a csillagok egymáshoz képes-
ti látszólagos helyzetétől kezdve Leonardo ál-
tal észrevett emberi arányokig, az emberi arc
egész jellegéig, az egyes emberi alkatok saját-
osságaiig.

/K19/-/K21/ Hogarth és Escher metszetén a koherencia azzal
van felborítva, hogy az egyes képi elemek köz-
vetlen közelében helyesnek mutatkozó perspekti-
vikus rend a teljes képfelületet figyelembevétel-
tudatosan meg van sértve. A két metszet értel-
mét épp ezekben a sértésekben láthatjuk. Csont-
váry festménye viszont azt mutatja, hogy az ef-
féle perspektivikus "hibák" a kifejezés szolgál-
latába állíthatók, s így a koherencia épp segít-
ségükkel egy másik szinten teremthető meg: a
látvány szintje helyett a szimbólikus értelme-
zés szintjén /vö. Gulyás D. elemzését ezzel kap-
csolatban, közli: Németh 1980: 40-57/.

Jegyzetek

¹ Megjelent: Fotóművészet 1981: 4: 46-48.

² E tanulmány eredetileg előadás formájában hangzott el
az "Egyszerű formák és az elbeszélés elmélete" című iro-
dalomelméleti konferencián /Kecskemét 1982. márc. 31. -
ápr. 2./.

Az alábbiakban felvetett problémák és vizsgálatok alig-
ha meretik ki a témát. Így e tanulmány legfeljebb csak
problémafelvetőnek tekinthető. Magam is szeretnék még
visszatérni rá.

Bókay Antalnak, Kanyó Zoltánnak, Petőfi S. Jánosnak, Pléh
Csabának, Szeredi Annának és Tegye Imrének e helyen is
szeretném megköszönni azt, hogy a tanulmány egyik-másik
részletét megbeszélhettem velük.

³ Két megjegyzés kívánkozik ide:

- nyilván szerkeszthető olyan teszt, amely segít külön-
séget tenni a kétféle használat között. Ekkor nyilván
nem intuitív alapon vezetném be a két használatot. Itt
azonban ezzel a teszttel nem szándéksom foglalkozni,
csupán megemlítem, hogy a szokásos módon lehetne el-
indulni: mi az, ami módosíthat a 'kép' szó egyik s mi
az, ami csak a másik használata esetén. Pl. az 'elsár-
gult' vagy a 'megbarnult' VH esetén kapcsolódhat a 'kép'-
pel, NVH esetén viszont nem;
- nem csak a 'kép' szóval és nem is csak olyan rokonaival,
mint pl. a 'reprezentáció' /T38-39/ kapcsolatban vethe-
tő fel a VH és az NVH közti különbség. Kiterjedt vizs-
gálatok tárgya pl. a 'lát' ige különböző használatai
közti kapcsolat /T48-T50/.
Jelen, problémafelvető tanulmányomban azonban nem vo-
nom be a vizsgálatba ennek tanulságait, csupán a 46.
jegyzetben térek vissza a kérdésre egy rövid megjegy-
zés erejéig.

⁴ Sőt némi csoportosítási "bizonytalanság" egyébként is
megfigyelhető, ha például az Értelmező Szótár, az Értel-
mezési Kéziszótár, a Történeti Etimológiai Szótár, vala-
mint a Fogarasi, illetőleg a Ballagi-féle szótárak rend-
szerét vetjük össze.

⁵ Röviden összefoglalva hat különböző modellt mutattam be:
VHM1: Referenciális modell

Pl. a /T1/, a /T2/ és a /T3/ leírások rögzítenek olyan
eseteket, amelyek értelmezése e szerint történik. A 'kép'

'jelentése' terminus itt a Horányi Özséb nevű személyre utal.

VHM2: konceptualista modell

A /T4/, a /T5/ és a /T6/ esetekben a kép jelentése szemlélődjének /befogadójának/ egy tudatállapota vagy ideája. Esetleg azt is mondhatnók, hogy valamiféle kultúrális egység /egy motívum, egy téma stb./ pl. a /T4/ esetében a szex szerepével kapcsolatban egy modern társadalomban. A /T5/ és a /T6/ esetében azzal kapcsolatban, hogy mit tesz fiatalembernek lenni.

VHM3: Referencia-háromszög modell

Szokásos elnevezés még: két komponensű szemantika. A /T4/ esetében tulajdonképpen nem kielégítő pusztán a /VHM2/. Az a mód ugyanis, ahogyan a Playboy szokása szerint bemutatja a hónap hölgyét olvasójának /curriculum vitae, interju stb./ olyannyira személyes, hogy a /VHM1/ és a /VHM2/ valamiféle egyesítése látszik célszerűnek. Ezért szokás itt a 'kép jelentése' mellett /a VHM1 szerint/ a 'kép értelmé'-ről is beszélni /a VHM2 szerinti 'jelentés' helyett/. Ugyanezt az értelmezési keretet, modellt igényli a /T7/ is.

VHM4: Viselkedés modell

Pl. a /T8/, a /T9/ és a /T10/. A 'kép jelentése' ez esetben semmiképpen sem volna a referenciális vagy a konceptualista modell szerint azonosítható, minthogy pl. a /T10/ esetében a plakát valamiféle cselekvési diszpozíciót indukál, pl. azt, hogy a következő alkalommal előnybe kell részesíteni a Panzani spagettit a vásárláskor.

VHM5: Kommunikatív modell

Ebben az előző esetek összefüggőbb és komplexebb magyarázata valósítható meg. A kép jelentésének problémaköre funkcionális szempontból dimenziókra bontható, így pl. a /T1/-et és a /T11/-et mint referenciális funkciót betöltő képet, a /T4/-et és a /T10/-et mint konatív funkciót betöltőt írhatjuk le.

VHM6: Aktus modell

Pl. a /T12/ esetében nyilván nem a képek mint közlemé-

nyek kommunikációjáról van szó /ez volna a VHM5 szerinti leírás/, inkább egy bizonyos értelmű, értékű aktus végrehajtása az, amelynek a kép eszköze /médiума/. Azt mondhatjuk, hogy pl. a /T12/-ben a hatás ellentétben a /T10/-zel a kép bemutatása által lett kiváltva, s nem a képben magában gyökerezik ez.

- 6 Ezeket a modelleket ebben a tanulmányomban nem dolgozom ki, csupán egy-két megjegyzést teszek velük kapcsolatban.
- 7 Valóban, ha különböző természetes nyelveket abból a szempontból vesszük vizsgálat alá hogyan lexikalizálódott e kétféle használat, találhatunk érveket a homonimia mellett, vö. /T83-102/.
- 8 Goodman 1968
- 9 Ezzel kapcsolatban érdemes Goodmant szó szerint idézni: "A metaforát - ami azt illeti, - akár tudatosan kiszámított kategória-hibának is tarthatjuk vagy inkább egy boldog, pezsdítő, noha kicsit bigámista második házasságnak". /57.1./
- 10 Itt tehát a 'szöveg' terminust nem nyelvészeti értelemben használom. A szemiotikai terminushasználat értelmében a 'szöveg' a szemiotika két alapkoncepciója közül az egyiknek névadója. A másik a jel-koncepció.
- 11 vö. az 5. jegyzetet.
- 12 A reprezentációt általában relációnak tekintjük. Ha nem is alaptalanul tesszük ezt, ámde zavartalan nyugalommal tenni mindenképpen nagy hiba volna. A problémakör részletesebb elemzésébe itt nem bonyolódok bele, vö. Black 1975.
- 13 Csupáncsak megemlítek néhány nevet azok közül, akik pályázhatnának arra, hogy részesei legyenek e problémátörténeti áttekintésnek; Arisztotelész, Plotinosz, Szt. Agoston, Descartes, Leibniz, Berkeley, Hume, Kant, Russell, Moore, Ramsey, Tarski, Husserl, Heidegger, Whitehead, Schaff, stb.

- 14 E hevenyészett összefoglaláshoz Platon dialógusain kívül elsősorban Guthrie /1975-1978/ görög filozófiatörténetét használtam.
- 15 Platon: Az állam 509-518.
- 16 cf. Guthrie /1975-1978/.
- 17 Csupán egyetlen példát, a görög kozmogónia kozmosz koncepcióját említem erre az analógiás átvitelre.
- 18 Ezt azonban nem teszem, mert alighanem a /VHM2/ önmagában is a /VHM1/ analógiájára létrejöttek tekinthető.
- 19 Jól mutatja ezt a művészet platonai felfogása /vö. Az állam 595c-603b/, amelynek természetesen nem etikai, illetőleg államvezetési következményei érdekesekek itt számunkra. - Ennek ellenére az un. platonizmus legalábbis egyes művészetelméleti megjelenési formái kifejezetten azt mutatják, hogy a VHM3-as típus helyett a VHM2-ben vagy a VHM1-ben gondolkodtak. Ezeket majd a NVHM2-ben foglalom össze.
- 20 Ez a vaglyagosság világosan mutatja a Cratyloszban megvitatott fűzei/thezei probléma, a szavak eredeti jelentésének és ezek eltorzulásának jelentőségét a platonai elképzelések szempontjából. A kérdést itt részleteiben nem vizsgálom.
- 21 Peirce nézeteinek itteni összefoglalásához felhasználtam két korábbi tanulmányomat: Horányi 1976 és 1981. Az idézetek a Collected Papersból származnak.
- 22 LFÉ a Logikai-Filozófiai Értekezés szokásos rövidítése. Szokásos még: Tractatus.
- 23 Az elmélet bemutatását a LFÉ-ben találjuk, amelyhez immáron könyvtárnyi kommentárirodalom csatlakozik. Az itt következő összefoglaláshoz a LFÉ-en és a Jegyzetfüzeteken /NB/ kívül Anscombe 1959, Griffin 1964, Kenny 1973 monográfiáját használtam. A jelen összefoglalás csupán a dolgozat speciális céljait szolgálja. Éppen ezért egyetlen kritikai mondat sem található benne, sőt még arra se

ügyeltem, hogy érzékeltessem a késői Wittgenstein mi-
ben s hogyan "haladta meg" a korait, a képelmélet szer-
zőjét.

- 24 Némi - bár egyáltalán nem szokatlan - arisztokratizmus-
sal akár tagadóan is válaszolhatnánk egy olyasféle kér-
désre: kép-e egyáltalán a fénykép?
- 25 A 'kép' NVH-a azonban nem csak az analitikus, de a ho-
lisztikus reprezentációkban is funkcionálhat magyarázó
elvként, mint ezt a /K1/-/K8/ mutatja.
- 26 Az igazság korrespondenciaelméletről vö. The Encyclope-
dia of Philosophy, Vol. 1.; valamint Schaff 1955, Sós
1978.
- 27 Bár az is igaz, hogy nem szokás képekkel kapcsolatban
igazságról meg hamisságról beszélni. De vajon episzte-
mológiai fogalmaink szintjén nem arisztokratizmus-e ez?
- 28 vö. pl. Goodman 1960. - Egyébként lenyűgözően szórakoz-
tató olvasmány Z. Vendler Can I mean you? című igen rö-
vid tanulmánya arról, hogy mennyire nem tudunk mit kez-
deni ezzel az egész jelentés problémával.
- 29 vö. 3.2.1.-3.2.3.
- 30 Manapság ez szinte közhely köszönhetően a szemiotikai
vizsgálatoknak, tehát Barthes-nak /1964/, Marinak /1971/
Lindekensnek /1976/, stb. Valójában folyamatosnak mondha-
tó hagyományról van szó, amelyet talán C. Cennini kezde-
ményezett 1390 körül /"Giotto a festészet művészetét gö-
rögről latinra változtatta és modernné tette."/ s olyan
művek mutatják a folyamatosságot mint C. Ripa Iconolo-
giája /1593/, amelyben a képeknek a hieroglifák módjára
kötött jelentését magyarázza. Teljes áttekintésre itt
természetesen nincs mód.
- 31 A koherenciának ez a szintje tulajdonképpen bővülő: mint
azt emberi testben a csontváz, keresése vagy éppen az
irtózás tőle akár fóbivá is válhat. És valóban, a vizuá-
lis művészetek területén régi hagyománya van a koheren-

cia visszavitelének a naturális környezetbe, mint ezt a /K13/-/K18/-as képek is mutatják.

- 32 Az alábbi igen vázlatos áttekintés csak Dijk néhány munkájára támaszkodik /1976, 1977a 1977b/. Ez természetesen általában megengedhetetlen. A tanulmány problémafelvető céljával azonban talán, mint kiindulópont, összeegyeztethető.
- 33 A keret koncepció Minskytól /1975/ származik, pontosabban ő volt az, aki elsőként koncipiálta az itt bemutatott értelemben. Az ehhez hasonló koncepcióknak immáron se szeri se száma. Áttekintésük egy másik alkalomra marad.
- 34 Az igazság koherenciaelméletéről vö. The Encyclopedia of Philosophy, Vol. 2.: Sós 1978.
- 35 vö. Strawson 1971: 170-250. - Visszakanyarodva a keret problémához: nem világos például, hogy várható-e a terminus használata mögött meghuzódó kép-fogalom "naivitásának" megszüntetése pl. a keretnek a wittgensteini nyelv-játék koncepció szerinti újraértelmezése által. Én magam ilyen próbálkozással eddig még nem találkoztam, de - mint tudjuk - a Tractatus kép-fogalma a Vizsgálódások nyelv-játék koncepciójában van továbbgondolva.
- 36 Searle 1969: 41.
- 37 Pusztán megemlítem, hogy Goffman 1974, 1976, 1981/ keret fogalma éppen abban különbözik a Dijk féletől, hogy szabály alapnak tűnik.
- 38 A 'képes beszéd' /T81/ típusú kontextusra és a benne megvalósuló használatra itt nem térek ki. A 'kép'-nek sem vizsgáltam azt a használatát, amely megalapozza ezt a 'képes'-t.
- 39 A '-ság. -ség' képzőről tudjuk, hogy többiközt állapotot jelez, így a 'képesség'-ben levő 'képes'-re vonatkozó kérdés semmiképpen sem jogtalan. Ezt mutatja a Történeti-Etimológiai Szótár rendszere, az Értelmező Szótár viszont homonimiaként kezeli a 'képes' itt vizsgált kétféle ér-

- telmét. Az Etimológiai Szótár szemléletével értve egyet az ott 4.-nek és 8.-nak feltüntetett jelentés helyes etimológiájának további kutatását látom helyénvalónak.
- 40 A 'szalonképes kifejezés'-t /T75/ sem vizsgálom itt.
- 41 A 'x,vmilyen képet tartalmazó ember' /T70/ noha adható neki értelem, erőszakoltnak tűnik. Itt most ezzel nem foglalkozom.
- 42 Ez azt jelenti, hogy grammatikailag nem szintagma a feloldó szerkezet, hanem mondat. Míg a szintagmatikus felbontások besorolhatók Nagy /1969/ által adott táblázatba /a 3.1., illetőleg a 3.2.-es csoportba, esetleg a 3.4.2-be+ a mondatértékű feloldások csak kivételesen /igy pl. a 3.3.1-be/: 'Kép van a könyvben.' /T54/
- 43 Ez különösen tagadó használatban van így: 'Pista nem képes megtenni azt, hogy...' /T62/, 'Pista nem tudja megtenni azt, hogy ...' /T63/ stb.
- 44 Viszont van zavarbaejtően közvetlen is, például ez a pár:
- 'Képes vagy arra, hogy...?' /T59/
- 'Van képed ahhoz, hogy...?' /T60/
Igaz, az Értelmező Szótár szerint ez a 'kép' az 'arc'-cal szinonim. De vajon tartható-e ez az álláspont történetileg?
- 45 A probléma logikai rekonstrukciója éppen azért igényel körültekintő óvatosságot, mert egyszerre mutatkozik a feltételelesség és a nyitottság. A rekonstrukcióban számomra Ryle /1974/ informálisan, formálisan pedig Wright /1963/ lesz útmutató.
- 46 A 'lát' ige, amely legalábbis a 'lát egy képet' /VH/ esetén a /VHM6/-ba tartozó igének mutatkozik, igen bonyolult szemantikájú. Bizonyos használataiban belső tárgyias /ezért rossz a/T50/.

Irodalom

- Anscombe 1959, G.E.M.: An Introduction to Wittgenstein's
Tractatus, Hutchinson and Co. LTD., London
- Barthes 1964, R.: Rhétorique de l'image
in: Communications 4:40-51
- Black 1975, M.: The Nature of Representation
in: Caveats and Critiques
Cornell Univ. Pr, Ithaca - London pp. 139-179
- Dijk 1976, T.A. van: Frames, Macro-structures and Discourse
Comprehension
in: Carpenter and Just /eds./ 1977
Cognitive Processes in Comprehension
Hillsdale, N.J., Erlbaum
- Dijk 1977a, T.A. van - W. Kintsch: Cognitive Psychology and
Discourse. Recalling and Summarizing Stories.
in: Dressler, W.U. /ed./ 1977
Trends in Textlinguistics
Berlin - New York, de Gruyter
- Dijk 1977b, T.A. van: Text and Context. Explorations in
the Semantics and Pragmatics of Discourse
London - New York, Longman
- Goffman 1974, E.: Frame Analysis
New York, Harper and Row
- Goffman 1976, E.: Picture Frames
in: Studies in the Anthropology of Visual Commu-
nication 3:2:79-91
- Goffman 1981, E.: A hétköznapi élet szociálpszichológiája
/Tanulm./ Bp., Gondolat
- Goodman 1960, N.: The Way the World Is
in: Review of Metaphysics 14:48-56.
- Goodman 1968, N.: Languages of Art
Indianapolis, The Bobbs-Meril Co.
- Griffin 1964, J.: Wittgenstein's Logical Atomism
Seattle - London, Univ. of Washington Pr.
- Guthrie 1975-1978, W.K.C.: A History of Greek Philosophy
Vol IV. Plato. The Man and his Dialogues: Earlier
Period

- Vol. V. The Later Plato and the Academy
Cambridge, Cambridge Univ. Pr.
- Horányi Ö. 1976; Peirce az ikon terminusról
in: Fotóművészet 3:10-13
- Horányi Ö. 1981, A nyelvről való gondolkodás történetének
egyik állomása: Charles Sanders Peirce
in: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII: 65-90.
Bp., Akadémiai K.
- Kenny 1973, A.: Wittgenstein
Cambridge, Mass., Harvard Univ. Pr.
- Lindekens 1976, R.: Essai de Sémiotique Visuelle
Paris, Éd. Klincksieck
- Marin 1971, L.: Études Semiologiques. Ecritures, Peintures
- Marosi 1969, E.: A középkori művészet világa
Bp., Gondolat
- Minsky 1975, M.: A Framework for Representing Knowledge
in: Winston, P. /ed./ The Psychology of Computer
Vision New York, McGraw Hill
- Németh 1980, L.: Baalbek
Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóv.
- Peirce 1931-1958, C.S.: Collected Papers of...
Cambridge, Mass., Harvard Univ. Pr.
- Platon 1943, Összes művei I-II.
Bp., Magyar Filozófiai Társaság
- Ripa 1993, C.: Iconologia .
- Ryle 1974, G.: A szellem fogalma
Bp., Gondolat
- Sabrin 1972, T.R.: Imagining as Muted Role-Taking: A His-
torical-Linguistic Analysis
in: Sheehan, P.W. /ed./ 1972
The Function and Nature of Imagery
New York, Academic Pr., 333-354
- Schaff 1955, A.: A marxista igazságelmélet problémája Bp.
- Searle 1969, R.J.: Speech Acts
Cambridge, Univ. Pr.
- Sós 1978, V.: Modern igazságelméletek. Filozófiai-logikai
elemzés Bp., Gondolat

- Strawson 1971, P.F.: Logico-Linguistic Papers
London, Methuen
- Szabó 1979, J.: Néhány ikonográfiai előzmény Csontváry
cédrus festményeihez
in: Janus Pannonius Muzeum Évkönyve /Pécs/ XXIII:
363-387
- Vendler 1977, Z.: Can I mean you?
Előadás a 12. nemzetközi nyelvészkongresszuson,
Bécs, kézirat
- Wittgenstein 1963, L.: Logikai-filozófiai értekezés
Bp., Akadémiai K.
- Wittgenstein 1961, L.: Notebooks, 1914-1916
New York - Evanston, Harper and Row
- Wright 1963, G.H.: Norm and Action. A Logical Inquiry
New York, Routledge and Kegan Paul
- Nagy 1969, F.: A lexikális szóképzés
in: Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI: 329-357
Bp., Akadémiai K.
- Edwards 1967, P. /ed./: The Encyclopedia of Philosophy
New York, Macmillan
- Ballagi 1873, A magyar nyelv teljes szótára
Pest, Heckenast
- Czuczor 1862, G. - Fogarasi J.: A magyar nyelv szótára
Pest, Emich G.
- A magyar nyelv értelmező szótára I-VII.
Bp., Akadémiai K., 1959-1962.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1-3.
Bp., Akadémiai K., 1967
- A magyar nyelv értelmező kéziszótára
Bp., Akadémiai K., 1972.

C 432181